

Extreem geweld nader beschouwd

Ik acht het zeer bemoedigend dat de harde conclusies van het grote Indonesiëonderzoek (ODGOI) door de Nederlandse regering zijn aanvaard – en dat de reacties in de media overwegend positief waren. Daar staat tegenover dat er ook afkeurende en/of ontkennende reacties te horen waren, vooral uit delen van de Indische gemeenschap en veteranenkringen. Dat buitenrechtelijke executies van gevangenen, marteling, bestraffend branden of vernietigen van kampongs structureel van aard waren en niet slechts incidenteel, is voor de Indië-veteranen uiteraard een harde boodschap. Daarbij speelt mee dat kritiek op het functioneren van de krijgsmacht als instituut op alle leden daarvan afstraalt, dus automatisch ook op degenen die geen of nauwelijks blaam treft. Voor de ongeveer 4.000 nog levende Indië-veteranen – toentertijd in meerderheid jonge dienstplichtigen – zijn de uitkomsten van ODGOI wellicht extra moeilijk te verkroppen, omdat de officieren, politici en bestuurders – hun leidinggevend en de hoofdverantwoordelijken – allemaal al overleden zijn. Dergelijke begrijpelijke grieven kunnen wij onderzoekers niet (geheel) wegnemen. Het moge duidelijk zijn dat dit onderzoek eigenlijk al decennia eerder had moeten plaatsvinden.

Het is voorts belangrijk te benadrukken dat ODGOI de Indiëveteranen niet over één kam scheert en collectief als ‘oorlogsmisdadigers’ wegzet. Dit herhaaldelijk door veteranen(organisaties) en hun nabestaanden gemaakte verwijt staat haaks op ons genuanceerde betoog, waarbij wij uiteenzetten dat verantwoordelijkheid dan wel ‘schuld’ een complex en gelaagd vraagstuk is. Wij maken daarbij ook duidelijk dat individuele militairen die over de schreef zijn gegaan weliswaar een substantiële eigen verantwoordelijkheid voor hun misdaden dragen, maar we leggen de hoofdverantwoordelijkheid voor de structurele toepassing van het extreme geweld – oorlogsmisdaden inclusief – nadrukkelijk bij het hoogste van militaire, ambtelijke en politieke leiderschap. Tevens hebben onderzoekers al eerder gezegd dat een groot deel van de militairen niet (direct) bij extreem geweld was betrokken.

Een ander punt van kritiek, deels al ruim voor het verschijnen van de onderzoeksresultaten geformuleerd, luidt dat wij onderzoekers hedendaagse morele en juridische maatstaven op het verleden zouden projecteren. Het tegendeel is waar. Zoals iedereen in onze publicaties kan nalezen, gebruiken wij als maatstaf juist nadrukkelijk de toenmalige regels en normatieve kaders. Zo waren vormen van extreem geweld als martelen of het executeren van gevangenen zonder vorm van proces ook van 1945 tot 1950 al klip en klaar verboden, zoals herhaaldelijk is vastgelegd in onder meer instructies, orders, beschouwingen en rapporten van de toenmalige legerleiding, bestuurders en juristen. Tal van betrokkenen van hoog tot laag realiseerden zich heel goed dat de krijgsmacht vormen van geweld gebruikte die op zijn zachtst gezegd betwistbaar waren.

Een deel van de reacties op de onderzoeksresultaten van ODGOI wil ook doen geloven dat de onhoudbare conclusies van de *Excessennota* van 1969 nog steeds overeind staan. Door in feite weer op de trom te roffelen van ‘het waren slechts uitzonderingen’, ‘de Indonesiërs begonnen’, ‘zij waren erger en wreder’ en ‘wij deden vooral ook goede dingen’ negeren dergelijke stemmen een groot aantal wetenschappelijke studies. Door te opperen dat hooguit de kleine inlichtingendiensten en speciale troepen – deels wordt zelfs dat laatste ontkend – over de schreef zijn gegaan, creëren zij wederom de indruk dat de grote meerderheid van reguliere troepen geen of nauwelijks blaam treft. Reeds in 1969 had de regering extreem geweld van kleine specialistische eenheden toegegeven – en daarmee het wangedrag op hen afgewenteld. In combinatie met de aloude verwijzing naar de schijnbaar wrede Indonesische strijdwijze kon zo de Nederlandse krijgsmacht als geheel worden ontzien. Maar kan anno 2022 nog serieus enige twijfel bestaan aan de ODGOI-conclusie dat Nederlands extreem geweld structureel was?

Om te beginnen heeft sinds 1970 historisch onderzoek hiervoor een toenemend aantal bewijzen geleverd. Reeds de onderzoekers-veteranen Van Doorn en Hendrix benadrukten in hun gezaghebbende studie 'Ontsporing van geweld' dat extreem geweld zeker niet toevallig of sporadisch was, maar overduidelijk een patroon. Naast deze en andere internationale en nationale academische studies bestaat er voorts een bulk aan niet-academische getuigenissen (gepubliceerd en ongepubliceerd) over extreem geweld, grotendeels afkomstig van de Indië-veteranen zelf. Uit de analyse van ruim 650 egodocumenten, in 2015 door KITLV-directeur Gert Oostindie in het boek 'Soldaat in Indonesië' gegoten, blijkt dat deze militaire auteurs zelf al bijna 800 extreme gewelddaden signaleren. Op de hele toenmalige krijgsmacht van 220.000 man geëxtrapoleerd betekent deze ratio – terughoudend gerekend – dat het aantal eerder in de orde van de tienduizenden dan duizenden valt: dus veel meer dan slechts een incidenteel verschijnsel.

Los van deze onderbouwing uit de academische en militaire pen is in de archieven ook nog eens een waslijst aan eigentijdse berichten en klachten over Nederlands extreem geweld geboekstaafd. Dergelijke aantijgingen zijn afkomstig van onder meer Nederlandse bestuurders, Indonesische bestuurders in Nederlandse dienst, Nederlandse aalmoezeniers en legerpredikanten, Kamerleden, Chinese consuls en belangenorganisaties, het Internationale Rode Kruis evenals Britse civiele én militaire autoriteiten. Daar bovenop komen de klachten van Nederlandse juridische autoriteiten, politiefunctarissen, militaire klokkenluiders, journalisten, VN-onderzoek – en allerhande Indonesische bronnen en literatuur. Daarnaast zijn er nog talrijke onthullende krantenartikelen, brievencollecties en *oral history*-interviewcollecties met militairen, burgers en bestuurders. Ook nieuw aangeboorde bronnen als interviews met Nederlandse en Indonesische getuigen en nabestaanden leveren onthullende informatie op. Afgezien van het hoge aantal meldingen over extreem geweld in dit bronnenmateriaal is het ook goed erop te wijzen dat deze stemmen veelal niet zozeer losse incidenten noemen maar van terugkerende verschijnselen dan wel patronen gewag maken.

Om nog drie specifieke 'archiefvoorbeelden' te noemen: ook het omvangrijke archief van de onderzoekscommissie Van Rij en Stam verduidelijkt dat extreem geweld structureel was. Eind 1949 onderzochten zij bijvoorbeeld uitvoerig een langdurige liquidatiereeks bij het vliegveld Cililitan in West-Java, waarbij vele militaire én burgerlijke instanties waren betrokken. Hoofdrede om juist deze casus onder de loep te nemen was dat deze juristen het één van de vele typische moordpartijen achtten die in de doofpot waren gestopt. De analyse van de bijna 900 brieven die de VARA in 1969 als reactie op het opzienbarende televisieoptreden van klokkenluider Joop Hueting ontving, maken eveneens duidelijk dat extreem geweld op grote schaal voorkwam. Van de circa 80 bestuurders die Govert Zijlmans in 1977 voor zijn proefschrift over het Binnenlands Bestuur interviewde, vertelde maar liefst een kwart extreem Nederlands militair geweld te hebben waargenomen.

Niet alleen de analyse van de inhoud en het aantal meldingen, maar ook van het specifieke taalgebruik dat in sommige – zowel ambtelijke als particuliere – bronnen naar voren komt verduidelijkt dat extreem geweld structureel was. In de bronnen wordt bijvoorbeeld geregeld gerept over 'kopschotten', 'de kogel (of een nekschot) geven' en 'in de kali [rivier] dumpen' van gevangenen: cynische bewoordingen die routine suggereren. Ook specifieke codezinnetjes als even met Indonesische gevangenen gaan 'wandelen' of ze 'effe laten pissen' waren in de krijgsmacht alom bekende uitdrukkingen, in dit geval voor executies zonder proces. Voor brandstichting, plundering en marteling bestonden vergelijkbare codes, deels voortvloeiend uit de KNIL-traditie van extreem gewelddadig optreden. Voorts waren er standaarduitdrukkingen als 'op de vlucht neergelegd' of 'tijdens actie gedood'; termen waarmee extreem geweld en/of het maken van burgerslachtoffers, zo was ook op hoger militair en ambtelijk niveau bekend, in de rapportage geregeld werd verhuld.

Meldingen van officieren van justitie dat sommige Nederlandse eenheden helemaal geen gevangenen maakten, vormen eveneens indicaties voor wijdverbreid extreem geweld. Ook meldingen over kwalijke reputaties van sommige militairen alsmede berichten over toenemende afstomping, verharding en onverschilligheid wijzen in dezelfde richting.

Veelzeggend zijn ook voorbeelden van militairen die hun eerste brandstichting nog uitvoerig in hun dagboeken beschrijven. De volgende brandstichtingen en ander extreem geweld dat ze meemaakten transformeren veelal snel tot beknopte routinemeldingen. Hoe achteloos en cynisch moord en brandstichting soms in egodocumenten worden gemeld, verduidelijkt de volgende passage uit een aan ouders gerichte soldatenbrief uit 1949, die aan het oog van de censuur was ontsnapt: 'En nou gaat deze jongen vanavond weer mee, ploppertjes [Indonesische strijders] opsporen in het donker en ze even om zeep helpen. Wij gaan van het standpunt uit, dat de kamponglui [burgers] absoluut moeten afweten als er een bom gelegd is. Dus hebben we weer eenige huizen in de hens gestoken en kerels ge-kopschot. Je kunt toch niet zien of het een plopper is of een boer.' Een ander zeer opvallend semantisch aspect is dat Nederlandse militairen hun eigen geweldpleging – of dat van andere eenheden – in egodocumenten zelf geregeld met Duitse en Japanse wanpraktijken vergelijken: destijds het 'ergste' referentiekader. Tenslotte valt in semantisch opzicht op dat 'de' Indonesiër, in lijn met de officiële voorlichting en gangbare minachtende oriëntalistische denkbeelden over 'de Oosterling', zeer vaak tot 'rampokker', 'terrorist', 'oproer kraaiër' of 'extremist' werd gecriminaliseerd.

Een andere indicatie voor structureel extreem geweld is dat vrijwel iedere steen die de ODGOI-onderzoekers of andere historici in de laatste jaren omdraiden voor meer onthullingen zorgden. Zo onderzocht een Defensy College student voor zijn masterscriptie het optreden van het KL-bataljon 3-9 RI, bekend voor zijn noodlottig optreden bij de massamoord in het West-Javaanse dorp Rawagede (het huidige Balongsari) eind 1947. Daaruit blijkt dat 'Rawagede' weliswaar wat het hoge aantal Indonesische slachtoffers betreft uitzonderlijk was, maar dat extreem geweld *an sich* juist een patroon bij 3-9 RI vormde. Een ander, ook voor verhulling illustratief voorbeeld geeft majoor C.J.J. van der Heijden, compagniescommandant van 3-14 RI. In een persoonlijke brief aan zijn bataljonscommandant meldde Van der Heijden dat de succesformule van 3-14 RI een 'meedogenloos optreden' was. 'Natuurlijk' hadden zijn mannen 'er de schrik in [gejaagd] op een geweldige manier', hoewel het exemplarische geweld 'niet voor publicatie geschikt' was. Tekenend is ook de onthulling van compagniescommandant J. Bulthuis, die in 1969 in een krant gedetailleerd toelichtte hoe alleen zijn compagnie al ruim honderd gevangenen had 'opgeruimd'. Volgens Bulthuis werden deze moorden in rapporten als 'op de vlucht neergeschoten' verdonkermaand.

In het beeld van structureel extreem geweld past ook dat legercommandant Simon Spoor, die onder de streep naliet strafrechtelijk of anderszins hard en/of consequent in te grijpen, zich van begin 1946 tot zijn overlijden in mei 1949 telkens weer genoodzaakt zag allerhande vermaningen en dagorders aan zijn troepen te richten, die hen tot meer humanitair optreden moesten bewegen. Een andere aanwijzing voor veelvuldig voorkomend extreem geweld is het mede door de guerrilla-context ingegeven bevel te 'schieten op alles wat beweegt' of 'eerst schieten dan vragen'. Tekenend is ook het geval waarin een aalmoezenier, die notabene als morele autoriteit moest gelden, de uitspraak deed: 'schiet ze [de Indonesiërs] allemaal maar kapot.' In een enkel geval zijn vergelijkbare adviezen dan wel orders zelfs in officiële militaire rapporten bewaard gebleven. Zo gaf de chef-staf van de V-brigade, luitenant-kolonel D. Huiting, zijn troepen op 3 november 1947, een dag voor een grote actie in het regentschap Banyumas (Midden-Java), het nietsontziende bevel 'elken volwassen, ook zich slechts enigszins betrouwbaar zich voordoende Indonesiër, neer te leggen.' Dit opmerkelijke en tot

dusver onbekende bevel kreeg ODGOI overigens van een nabestaande van een Indiëveteraan opgestuurd die de presentatie van de onderzoeksresultaten op 17 februari had gevolgd.

De oprichting van de zogeheten bijzondere krijgsgerechten, die Indonesiërs snel konden veroordelen en een inquisitoriaal karakter hadden, is een ander (indirect) kwalitatief bewijs dat in ieder geval het executeren zonder proces in de Nederlandse gelederen een endemisch verschijnsel was geworden. Met deze drastische maatregel van maart 1948 poogden de Nederlanders de wijdverbreide en onwettige eigenrichting van gevangenen in te dammen. Achtergrond van deze moordpartijen was dat het juridische systeem als gevolg van veelal willekeurige militaire massa-arrestaties ‘verstopt’ raakte en de koloniale gevangnissen propvol zaten. Zodoende moest een deel van de arrestanten weer worden vrijgelaten. Veel militairen, die gevangenen volgens het boekje wilden ‘inleveren’, pikten dit echter niet en losten het ‘gevangenenprobleem’ vervolgens liever ter plekke op: met de kogel. Deze moorden waren mede ingegeven door de vrees anders in een hinderlaag van vrijgelaten gevangenen te geraken. Deze uit de hand gelopen wederrechtelijke executies laten tevens zien dat Nederlands extreem geweld niet enkel een optelsom van wilde wraakacties voor Indonesisch geweld was.

Uiteraard vond er interactie met Indonesisch geweld plaats en was een deel van het Nederlandse extreme geweld reactief. Dat neemt echter niet weg dat ook zulk geweld nog steeds verwerpelijk en onrechtmatig was. Bovendien stond veel Nederlands extreem geweld geheel op zichzelf. Wat reactief geweld betreft mag bovendien niet ongenoemd blijven dat er legio Nederlandse overreacties hebben plaatsgevonden. Deze ontsporingen in het kader van collectieve bestraffing richtten zich ook nog eens vaak tegen onschuldige burgers. Voor het kappen van bomen als obstakel voor Nederlandse troepen beschoot een pantserwagen bijvoorbeeld een kampong met 30mm snelvuur, schreef een pelotonscommandant ontiaan in zijn dagboek. Een ander voorbeeld voor een overreactie is het relaas van klokkenluider Louis Sinner. Deze veteraan beschreef hoe een truck met Nederlandse militairen op een zondag in 1948 naar een kerkdienst reed en één van de soldaten een dodelijk schot van een Indonesische scherpschutter door het hoofd kreeg. ‘De commandant (...) nam stafkaart en passer, prikte de punt van de passer op de coördinaten van de beschieting, trok een cirkel en drie compagnieën [circa 450 man] maakten van alles wat binnen die cirkel lag een Sodom en Gomorra. Wat daar gebeurde was pure wraak, vergelding en erger dan Putten.’

Wat de discussie over de schaal betreft mag tevens niet worden vergeten dat er – door de krijgsmacht – systematisch verhulling heeft plaatsgevonden, wat de exacte kwantificering van extreem geweld onmogelijk maakt. De verhulling kende vele gedaantes zoals onderrapportage, verhullend taalgebruik, het doelbewuste omzeilen van de als pottenkijkers beschouwde militaire justitie, het weggijken, bagatelliseren en/of ontkennen door zowel hogerhand als lagere instanties, de vernietiging van belastende documenten, intimidaties van getuigen, ‘pelotonsgeheimen’, groepsdruk, erecodes, de ongeschreven wet de vuile was niet buiten te hangen en torenhoge drempels voor klokkenluiders. Reeds Hueting merkte in 1969 dan ook – terecht – op dat de tientallen gevallen die de *Excessennota* vermeldde slechts ‘het topje van de ijsberg’ waren. Inmiddels, 53 jaar later, is een veel groter deel van de top van de ijsberg zichtbaar. De grootte van deze top zegt ook het nodige over de omvang van de hele ijsberg.

Een veelgehoorde (veteranen)kritiek is voorts de gebrekkige aandacht van ODGOI voor hulpverlening. Natuurlijk heeft hulpverlening plaatsgevonden (en daar zijn ook studies over). Inzake hulpverlening moeten we enkele aspecten echter niet vergeten. Zo lag de focus van het onderzoeksprogramma niet op hulpverlening maar op geweldpleging. Dat oogmerk heeft vooral met het decennialange wegmoffelen van extreem geweld door met name politici en veteranenlobbies te maken, en met een aan ieder onderzoek inherente afbakening. Hulpverlening heeft weliswaar

plaatsgevonden, maar die werd propagandistisch uitvergroot, werd vaak door tactische overwegingen ingegeven, was niet centraal aangestuurd, *ad hoc* en – ook vanwege de lege Nederlandse schatkist – in omvang zeer beperkt. Daarnaast kunnen hulpverlening en andere ‘goede bedoelingen’ niet tegen extreme gewelddaden worden weggestreept. Hulpverlening was in feite een pleister op een diepe wond, die met name door de Nederlandse krijgsmacht was veroorzaakt. En die krijgsmacht was niet naar Indonesië gegaan om hulp te verlenen.

De Nederlandse discussie over de omvang van het geweld wordt ook nog eens bemoeilijkt door het spanningsveld dat tussen geschiedschrijving en persoonlijke herinneringen kan ontstaan. Zo zijn er legio veteranen die schone handen hielden en voor wie herinneringen aan hulpverlening of goede contacten met de bevolking veel kenmerkender zijn dan de aandacht voor extreem geweld en daderschap. Voor hen is het debat hierover soms ook moeilijk te verkroppen, omdat zij in zekere zin zelf slachtoffer van de oorlog zijn. Als zeer jonge mannen werden zij namelijk, veelal als dienstplichtigen, mentaal en fysiek slecht opgeleid, uitgerust en voorgelicht voor een in feite onmogelijke militaire missie in een onbekende tropische archipel. Na aankomst moesten zij onverwacht een grimmige koloniale oorlog uitvechten, waarbij zij hun leven voor de Nederlandse zaak op het spel hebben gezet, en veelal ook veel langer moesten dienen dan hen was beloofd. Net als voor andere groepen van de ‘Indische gemeenschap’ (Indische Nederlanders en Molukkers) was voor hen na terugkeer in Nederland ook geen sprake van een noemenswaardige opvang. Bepaald geen schoonheidsprijs verdient voorts het feit dat de uitgeputte, uitgemergelde en getraumatiseerde KNIL-militairen, die in 1945 binnen en buiten de archipel de gruwelijke Japanse krijgsgevangenschap hadden overleefd, meteen weer voor een nieuwe strijd werden gemobiliseerd; in plaats van dat zij hoognodig mochten recupereren. In die zin is het een gepast gebaar dat premier Rutte zich voor dit falen van de overheid eindelijk ook bij de eigen veteranen excuseerde, in ieder geval bij degenen die zich als goed militair hadden gedragen.

Tot slot wil ik graag de hoop uitspreken dat de Nederlandse samenleving, vanwege alle recent uitvergroete aandacht voor vooral het slachtofferschap onder Nederlands-Indische burgers tijdens de ‘Bersiap’ alsmede de offers die Nederlandse militairen tijdens de hele Indonesische onafhankelijkheidsoorlog brachten, het veel grotere aantal Indonesische slachtoffers niet uit het oog verliest. Het waren er volgens gangbare schattingen maar liefst 100.000. Nederlands laatste grote koloniale oorlog heeft in Indonesië een enorme impact gehad en immens veel leed veroorzaakt. In het navelstaarderige Nederlandse debat over deze oorlog lijkt dat cruciale aspect telkens weer te worden ‘vergeten’. Helaas geldt dat soms ook voor het besef dat het elke natie, instituut of persoon juist siert als het open en kritisch naar het eigen verleden durft te kijken.

Dr. Rémy Limpach, senior onderzoeker Nederlands Instituut voor Militaire Historie